

Трансформація середнього циклу кон'юнктури у постіндустріальну добу

Досліджено причини затухання промислових циклів у другій половині ХХ ст. Виокремлено основні особливості трансформації економічного циклу під впливом переходу до постіндустріального суспільства.

Ключові слова: економічний цикл, криза, постіндустріальне суспільство, трансформація.

Исследованы причины затухания промышленных колебаний во второй половине ХХ века. Определены основные особенности трансформации экономического цикла под влиянием перехода к постиндустриальному обществу.

Ключевые слова: экономический цикл, кризис, постиндустриальное общество, трансформация.

Causes of decline in volatility of business cycles in second half of 20 century are studied. Key features of business cycle transformation under the process of transition to a post-industrial society are identified.

Keyword: business cycle, crisis, post-industrial society, transformation.

Постановка проблеми. Згідно з концепціями Д. Белла та Е. Тоффлера загальний розвиток людства можна умовно розділити на три періоди: доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний. Сьогодні, на переконання багатьох впливових вчених, розвинені економіки поступово переходять у постіндустріальну епоху.

Водночас відомо, що розвиток людства у всі часи не був лінійним та поступальним, а характеризувався своєю нерівномірністю та циклічністю: за періодами похваллення, прискорення та процвітання завжди слідували часи уповільнення, кризи та депресії.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Вивчення циклів розпочалося з дослідження криз на початку ХІХ ст. і завдяки працям К. Жугляра, К. Маркса, М. Туган-Барановського, К. Вікселя, Г. Касселя та інших вчених уже на рубежі століть перетворилася в окремий важливий напрям досліджень. Згодом виникло багато різноманітних теорій, які намагалися пояснити циклічність економіки. Проблемою було те, що кожна з теорій гарно пояснювала конкретно-історичний характер циклу, проте вже через певний час виявлялася непридатною для розуміння нових реалій життя. Мова йде про те, що з поступовим переходом від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку людства середні цикли кон'юнктури також змінюються. Як колись на зміну аграрним та торговим циклам доіндустріальної доби прийшли промислові цикли нової епохи, так і сьогодні на зміну промисловим та інвестиційним циклам індустріалізму, притаманним кінцю ХІХ – кінцю ХХ ст., приходять нові цикли, які є ще неосмисленими економічною наукою.

Метою даної статті є дослідження еволюції економічного циклу при переході до постіндустріальної економіки.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що деякі вчені вже проголосили перемогу над циклом у постіндустріальну добу, стверджуючи, мовляв, що «проблеми депресії тепер є повністю вирішеними» [1]. Чергова криза економічного розвитку – криза 2008–2009 років – довела, що такі твердження є принаймні безпідставними і що у дослідженні економічних циклів усе ще існує велика кількість «білих плям».

Інші дослідники притримуються думки, що з переходом суспільства до постіндустріальної доби середні цикли кон'юнктури стають принаймні менш рельєфними. Досліджуючи причини поступового затухання бізнес-циклів в післявоєнний період, американський економіст А. Гарнер вказує на такі фактори, як більша роль держави в економіці та успішність макроекономічного регулювання, зростання частки сектору послуг та більш стабільний фінансовий сектор [2]. Інший вчений В. Зарновіц додає до цих трьох факторів ще два – стабілізацію динаміки грошової маси та вищу схильність до ризиків домогосподарств та бізнесу під впливом оптимізму від успішної боротьби з кризами [3].

Дійсно, зі зниженням частки промисловості у структурі виробництва та зайнятості з 60–70% у першій половині ХХ ст. до 10–20% наприкінці століття логічно було б припускати, що роль промислового циклу також падає. Так, з 1950 року частка зайнятості у сфері послуг в США зросла з 60 до 85% на початку 2010 року, тоді як частка працюючих у сфері матеріального виробництва впала з 40 до 15% (рис. 1). Як відомо, споживання послуг та інформації залишається порівняно стабільним протягом циклу на відміну від споживання товарів, що також вплинуло на зміну циклу. Він стає все менш виразним.

Певне пом'якшення промислових циклів у повоєнний період стало можливим завдяки й іншим трансформаціям в межах економічної системи.

По-перше, зросла роль держави та державної антициклічної політики. Держава стала відігравати значно більшу роль в економічному житті суспільства, в тому числі регулюючи циклічні коливання. Економічна політика держави стала містити серйозні заходи регулювання циклічних коливань. Кризи почали асоціюватися з обмежувальною монетарною та фіскальною політикою, а відновлення – зі стимулюючою політикою [4]. Внаслідок цього фаза кризи та депресії поєдналася в єдину фазу спаду, а фаза відновлення та буму – у фазу зростання.

По-друге, змінилася монетарна система світу, внаслідок чого золотий стандарт поступився паперовому. В результаті постійного збільшення кількості паперових грошей в обігу утворився перманентний інфляційний тиск на ціни, що зробило динаміку цін набагато менш циклічною. Якщо у 1780–1940 роках ціни майже не змінилися (індекс цін коливався в межах 8–18), то з 1940 року ціни зросли більш ніж у 15 разів. Відповідно, це

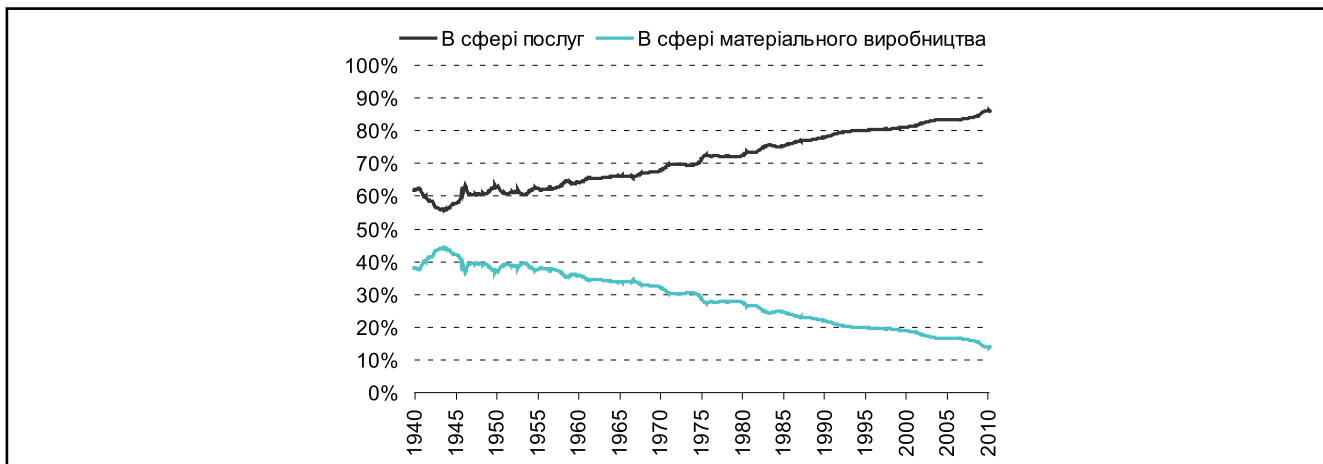

Рисунок 1. Частка зайнятих у сфері послуг та матеріального виробництва в США

зробило динаміку цін у межах циклу набагато менш мінливою. Іншим позитивним наслідком перманентної інфляції стало зникнення дефляційних депресій, характерних для економіки XIX – початку XX ст. Кризи та депресії проходили тепер більш м'яко.

По-третє, важливу роль у затуханні промислового циклу у розвинених країнах відіграло поступове перенесення транснаціональними компаніями найбільш циклічних елементів виробництва у країни третього світу. Таким чином, цей процес призводить до того, що промислові цикли теж переносяться з розвинених країн у перехідні економіки. І якщо, наприклад, раптом у США уповільнюється споживання, то виробництво скорочується в іншій

країні, яка постачає продукцію. Відповідно, там відбувається скорочення інвестицій, робочих місць, доходів та зарплат, тоді як рецесія в США може бути мілкою та швидкоплинною [5].

Окремі статистичні дані дійсно підтверджують процес затухання коливань у деяких показниках (рис. 2). Можна бачити, що підйоми та спади в динаміці реального ВВП, інвестицій, промислового виробництва та цінах у середині XX ст. були значно виразнішими, ніж в повоєнні роки, і особливо в останні 20–30 років.

Проте інші показники не підтверджують цього (рис. 3). Наприклад, динаміка банківського кредитування стабільно коливалася в межах 0–15% в післявоєнну добу. Рівень безробіття – куди

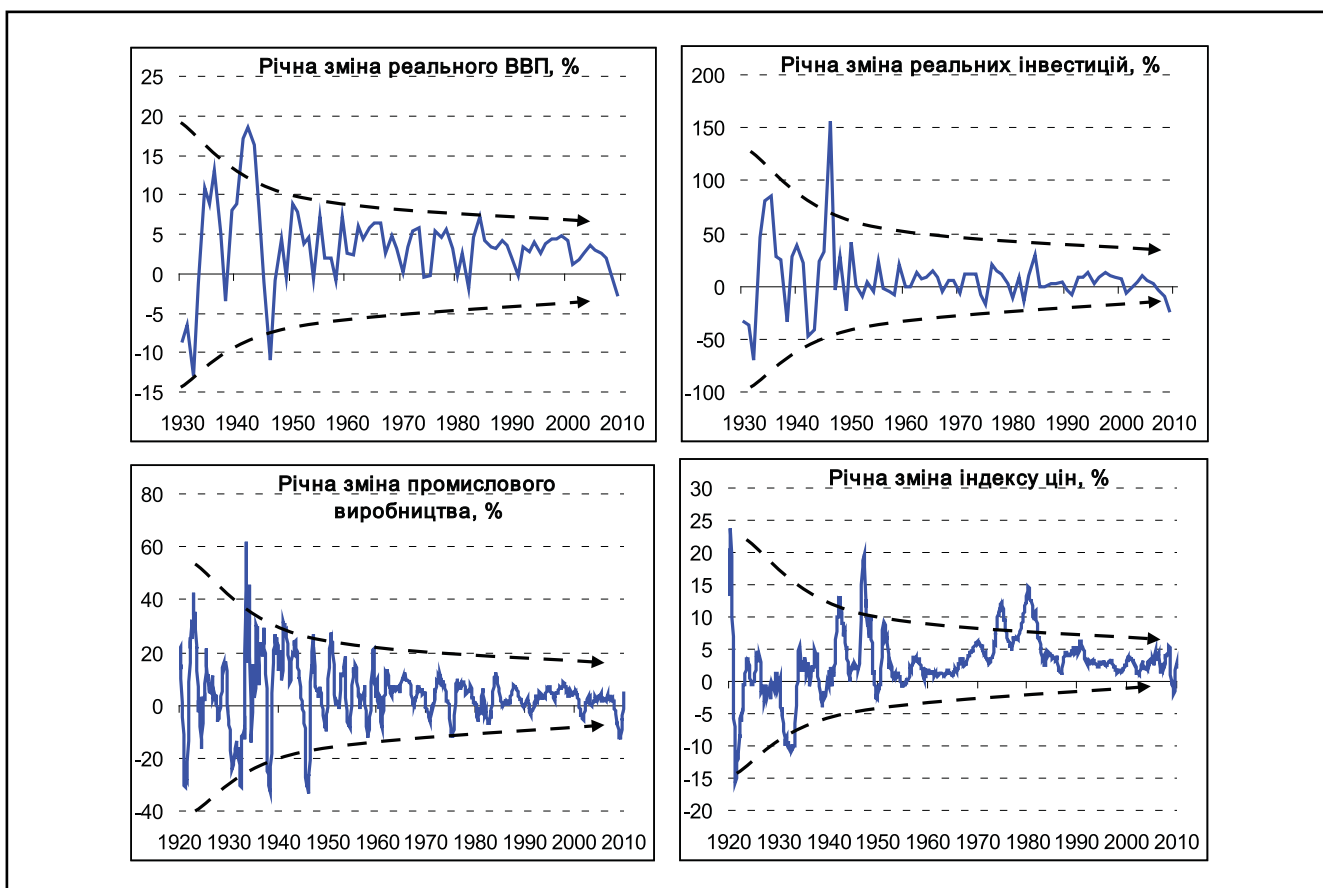

Рисунок 2. Деякі економічні показники економіки США

важливіший показник економічної активності – в часи Великої депресії досягав 25%, у Другу світову війну – 2%, а в повоєнний період знаходився між 4–5% у періоди буму та 8–10% у періоди кризи.

Звісно, перелік можна продовжувати, включаючи вже другорядні показники, але навіть наведені доводять, що говорити про затухання економічного циклу поки що передчасно. Інша справа – затухання промислового циклу, характерного для епохи індустріалізму.

Дійсно, криза 2008–2009 років, яка за усіма ознаками не була промисловою, засвідчила, що зниження впливу промислових циклів аж ніяк не варто трактувати в контексті затухання економічного циклу загалом, адже за багатьма оцінками та втратами криза 2008–2009 років стала найглибшою з часів Великої депресії. Відповідно, деякі вчені та практики починають говорити про «нову» циклічність, яка приходить на зміну «старим» циклам – циклам індустріального розвитку. Якими ж є особливості «нових циклів»?

По-перше, домінуючу роль у розвитку починає відігравати сфера послуг, насамперед фінансовий сегмент економіки. Відтак і функція першості у динаміці економічного процесу переходить до коротких циклів, які за своєю природою є циклами грошово-фінансового сегмента економіки [6].

Розглядаючи роль фінансових факторів та фінансових ринків, слід звернути увагу на те, що ще на початку ХХ ст. М. Туган-Барановський вказував на їхнє вагоме значення для циклічного механізму. Однак вчений притримувався думки, що динаміка ринків була похідною від розвитку циклічних процесів у реальній економіці [7]. Сьогодні ситуація змінилася: роль фінансових ринків не лише зросла, а вони стають реальними детермінантами економічного зростання та кризи. Сучасна криза на фінансовому ринку є не наслідком, а стає причиною відповідних кризових процесів у реальній економіці¹.

Відповідно різні фінансові, грошові, боргові, кредитні, монетарні цикли, цикли мильних бульбашок зараз стають домінантними. Особливо яскраво це стає видно, якщо проаналізувати особливості розгортання циклічного процесу в останні десятиліття.

У цьому контексті цікаве дослідження глобальних криз провели американські вчені М. Бордо та Дж. Ландон-Лейн. Науковці

підраховали кількість фінансових криз у 23 країнах світу, розділивши їх на банківські, валютні та боргові (рис. 4).

Однак методологія авторів передбачала не просто визначення загальної кількості криз у світі, а й врахування глобального впливу індивідуальних потрясінь. Для цього автори зважили кожен фінансову кризу на коефіцієнт, який визначався як відношення ВВП конкретної країни до ВВП США. Відтак, якщо криза відбувалася у малій країні з ВВП рівним 5% ВВП США, то частка кризи в кінцевому показнику становила 0,05. Таким чином, вчені дійшли висновку, що протягом останніх 120 років періодами найсильніших фінансових потрясінь були 1890–1991, 1907–1908, 1913–1914, 1931–1932, 2007–2008 роки [8].

Разом із тим привертає увагу інший важливий висновок, який дослідники чомусь упустили. Дійсно, друга половина ХХ ст. не відзначалася серйозними глобальними фінансовими потрясіннями. Однак впадає в очі перманентність банківських, валютних, боргових на регіональному рівні. Дивлячись на графіки, можна бачити, що затухання циклу в розвинених країнах у 1970–2000 роках ніяк не супроводжувалося стабілізацією в світі в цілому. Так, варто відмітити фінансову кризу майже десятирічної тривалості у країнах Латинської Америки у 1980-х роках. Або перманентну фінансово-економічну кризу 1990-х років у країнах пострадянського простору. Сюди ж варто віднести глибоку азіатську кризу 1997–1998 років.

Аналіз економік розвинених країн дає змогу стверджувати, що і в цих країнах нечисленні кризи, які виникали протягом останніх десятиліть, були пов'язані з фінансовим сектором. Зокрема, криза ощадних банків в США 1989 року спровокувала рецесію всієї економіки. В той же час в Європі та Японії розпочалися власні негаразди на ринку нерухомості, які згодом також спричинили економічний спад. Особливо гострим та тривалим він виявився у Скандинавських країнах та Японії. У 2000 році криза та стрімке падіння цін на ринку акцій США та інших розвинених країн призвели спочатку до уповільнення цих економік, а потім і до спаду.

Якщо говорити про підйоми, то вони також значною мірою асоціювалися із фінансовими бумами та спекулятивними буль-

¹ Детального висвітлення проблема зростання ролі фінансового сектору в економічному житті віднайшла у концепції «фінансіалізації»

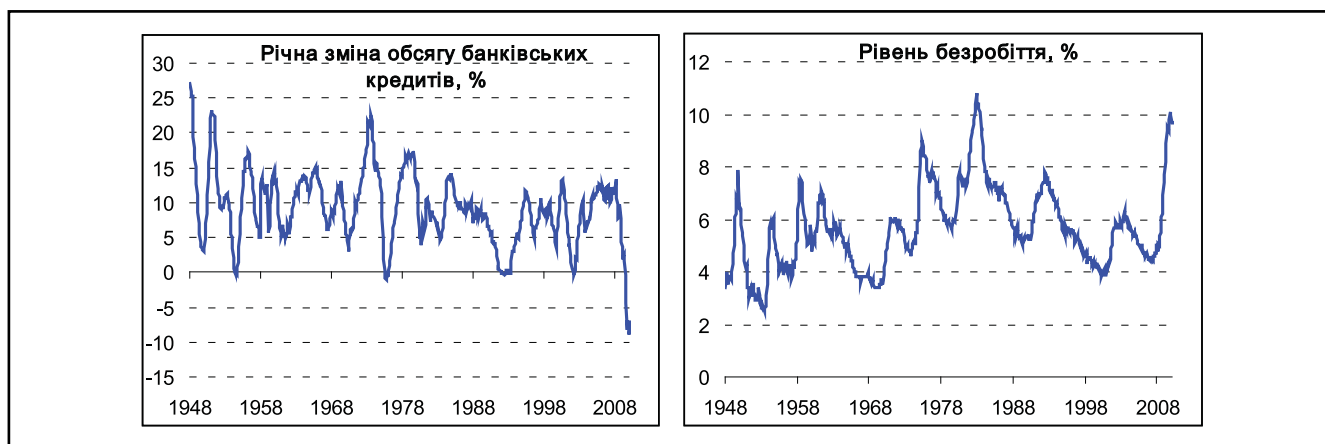

Рисунок 3. Деякі економічні показники економіки США

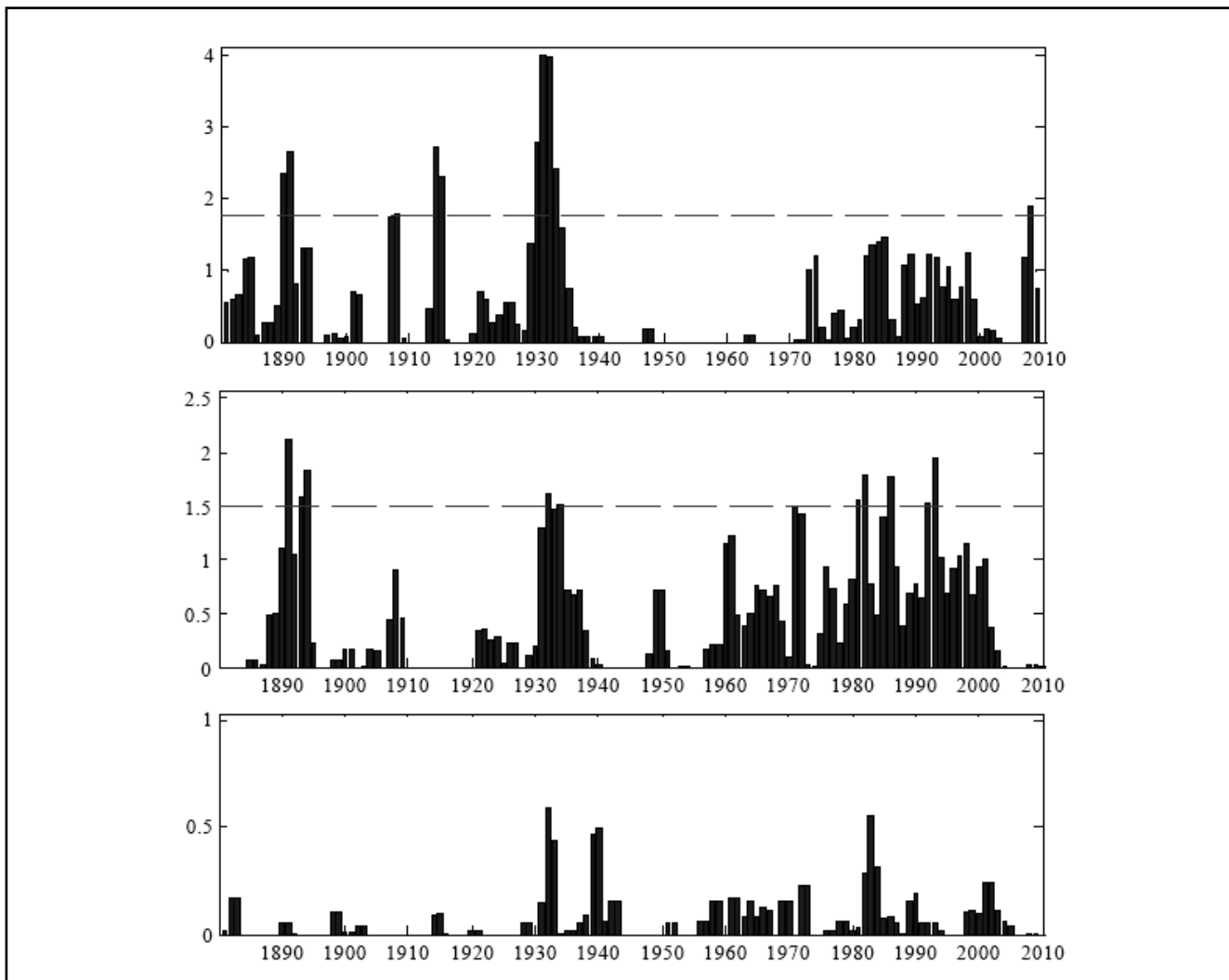

Рисунок 4. Середньозважена кількість банківських (верхній графік), валютних (середній графік) та боргових (нижній графік) криз у світі в 1890–2010 роках

башками. Так, у 1980–х роках значний бум відбувався в Японії. На початку 1990–х років спекулятивна бульбашка розрослася на ринку акцій та нерухомості країн Південно–Східної Азії. У другій половині цього ж десятиліття небачена досі бульбашка утворилася на ринку акцій США та інших розвинених країн, особливо в секторі ТМТ (телекомунікації, медіа, технології). З 2002 року надувається бульбашка цін на нерухомість у США та деяких розвинених країн Європи (Іспанія, Ірландія, Португалія тощо).

Таким чином, як бачимо, в останні 30 років економічні буми та кризи в світі в основному були пов'язані з фінансовим сектором та фінансовими ринками, і найчастіше були наслідком їх динаміки. Цей висновок може слугувати ще одним підтвердженням того, що з переходом до постіндустріальної економіки природа циклічності також змінюється. На наш погляд, причини сучасних циклів слід шукати в фінансових та грошово–кредитних факторах.

По–друге, відчутних змін зазнає матеріальна основа циклу. В аграрну епоху найбільш важливим товаром для економіки були сільськогосподарські товари та земля. Зростання ціни на зерно, бавовну чи прянощі стимулювало економічну активність, тоді як зниження ціни діяло депресивно та розорювало виробників. В ін–

дустріальну епоху традиційний промисловий цикл був пов'язаний з оновленням основних фондів, капітальними інвестиціями, вкладеннями в нове устаткування та обладнання. Розширення матеріальної бази виробництва складало основу фази поживлення та росту, тоді як перевиробництво та перенакопичення товарів, ресурсів та капітальних благ в період циклічного буму зумовлювало фазу кризи та послідовно за нею депресію.

Нова економіка – економіка інформації та знань перестає бути матеріальною. Утвердження інформації та знань як головного виробничого ресурсу та провідної форми багатства інтенсифікує цей процес. Неабиякого поширення набуває віртуалізація економічних відносин. Відтак і основа циклу зазнає глибинних змін.

У сучасному світі найважливішою формою капіталу стали фінансові активи, часто без відповідної матеріальної основи, віртуальні за своєю суттю символи та знаки. Ця тенденція дістала назву фінансизації. Завдяки їй зростання цін на фінансових ринках стимулює економічну активність значно більше, ніж підвищення цін на промислові чи сільськогосподарські товари. Від цін акцій, облігацій або деривативів залежить, чи будуть домогосподарства витратити, а підприємства інвестувати. Якщо

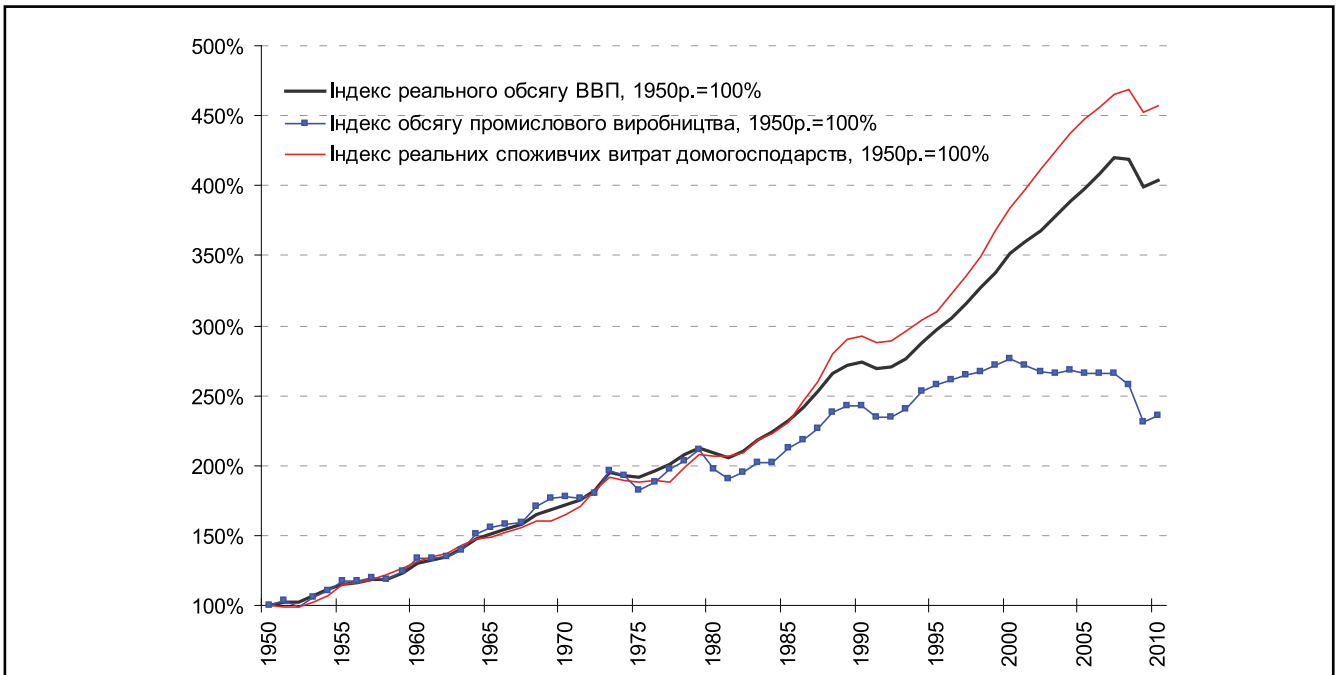

Рисунок 5. Динаміка промислового виробництва, ВВП та споживчих витрат домогосподарств Великобританії у 1950–2009 роках

раніше від кон'юнктури в реальному секторі залежав стан фінансових ринків, то в останні десятиліття відбулося підпорядкування реальному сектору фінансовим ринкам. Тому, якщо промисловий цикл поступово затухав, то фінансові цикли та кризи навпаки лише посилювалися.

По-третє, на зміну характерним для доби індустріалізму кризам перевиробництва приходять нові кризи – кризи переспоживання (надмірного споживання). Показовим у цьому сенсі може бути приклад Великобританії. З 1950 по 1990 рік промислове виробництво та обсяг валового внутрішнього продукту в країні зросли майже у 2,5 раза. Та вже у 90-х роках почалася тенденція уповільненого зростання промисловості, а у 2000-х роках – взагалі у секторі спостерігалася стагнація. Натомість, темпи зростання ВВП навіть прискорилися (з середньорічних 2,0% та 2,2% у 1970-х та 1980-х роках до 2,3% та 2,4% у 1990-х та 2000–2008 роках). Після кризи 2008–2009 роках обсяги промислового виробництва у Великобританії були на рівні 1988 року, тоді як реальний ВВП був у 1,5 раза вищим за рівень 1988 року (рис. 5).

Таким чином, з 1990-х років сфера матеріального виробництва фактично випала з ряду чинників економічного розвитку.

По-четверте, економічна та фінансова глобалізація роблять цикл глобальним та синхронним. Сучасні підйоми та кризи не мають національного походження. Економічні потрясіння в окремій країні, регіоні або сегменті фінансового ринку здатні спровокувати кризові явища у всьому світі. Так, наприклад, вибух бульбашки інтернет-компаній 2000–2002 років зачепив не лише цей сектор економіки, а призвів до глобальної рецесії. Аналогічно пожвавлення, яке розпочалося 2003 року, стало синхронним для більшості економік світу. Фінансова криза 2007–2008 років та подальша економічна криза 2009 року також стали глобальними. За оцінками МВФ, 3/4 країн світу пережили обвал фінансових ринків та скорочення економіки [9].

Висновки

Під впливом переходу суспільного розвитку до постіндустріальної епохи та виявленням новітніх тенденцій сучасності економічний цикл зазнає відчутних змін, про що свідчить затухання промислових коливань в останні десятиріччя. На зміну старим циклам індустріалізму – промисловим циклам – приходять фінансові цикли, пов'язані з фінансовим сектором, фінансовими ринками та інструментами. Ця трансформація відбувається в ключі новітніх тенденцій сучасності, які підвищують роль нематеріального, віртуального та інформаційного. Глобалізація робить цикл глобальним, синхронним і менш контрольованим. Інформатизація та інтелектуалізація економічних відносин підтримує матеріальну основу циклу, роблячи його менш виразним. Віртуалізація та фінансизація проявляються у появі нових, невідомих досі чинників циклічного процесу, які існують поза межами матеріального світу.

Література

1. Lucas R. Macroeconomic Priorities // American Economic Review. – American Economic Association. – 2003. – vol. 93(1).
2. Garner A. Is the Business Cycle Disappearing? – Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review. – 1990. – <http://www.kansascityfed.org/PUBLICAT/ECONREV/EconRevArchive/1990/2q90garn.pdf>
3. Zarnowitz W. Has the business cycle been abolished? – NBER Working Paper #6367, 1998
4. Romer C., Romer D. Does Monetary Policy Matter? A New Test in the Spirit of Friedman and Schwartz // Working Paper No 2966 / NBER. 1989. – P. 25–28.
5. Our Brave New World. – GaveKal. – 2005. – P. 35.
6. Гальчинський А. Криза і цикли світового розвитку. – К., 2009.
7. Туган-Барановский М. Промышленные кризисы: очерк из социальной истории Англии. – К.: Наукова думка, 2004.

О.О. МОСТОВЕНКО,
к.е.н., КНУБА

Проблемні аспекти приватизації стратегічного об'єкта «Укртелеком»

У статті розглянуто особливості та необхідність приватизації стратегічного об'єкта ВАТ «Укртелеком». Проаналізовано майновий, фінансово-економічний стан підприємства, а також його переваги та недоліки.

В статье рассмотрены особенности и необходимость приватизации стратегического объекта ОАО «Укртелеком». Проанализировано имущественное, финансово-экономическое состояние предприятия, а также его преимущества и недостатки.

Features and necessity of privatizing of strategic object Open corporation «Ukrtelecom» are considered in the article. The property, financial-economic state of enterprise, and also his advantages and defects, is analysed.

Постановка проблеми. Хід економічних реформ в Україні демонструє тісний взаємозв'язок між зміною господарського механізму та зміною форм власності. Управління економікою в напрямі формування ринкових відносин передбачає розвиток процесів роздержавлення та приватизації.

Соціально-економічна політика приватизації базується на ідеї, згідно з якою дія господарського механізму на основі законів ринку рівноправної конкуренції більш ефективна, ніж на заходах адміністративних обмежень. Розвиток приватизації державної власності в Україні повинен прискорити позитивні перетворення в економіці.

У Законі України «Про приватизацію майна державних підприємств» приватизація визначається як відчуження державного майна, що перебуває в загальнодержавній власності, на користь фізичних і юридичних осіб. У цьому розумінні приватизація означає повну (або часткову) передачу прав власності на капітал відповідного державного підприємства акціонерному товариству або приватній особі. Приватизація проводиться як в Україні, так і в країнах з ринковою економікою. Приватизацію та роздержавлення слід здійснювати, прогнозуючи та враховуючи як її економічні, так і соціальні наслідки.

Світовий досвід приватизації, особливо монопольних (стратегічних) підприємств, неможливо застосувати в Україні без серйозних доробок. Основне протиріччя приватизації в Україні пов'язане з тим, що процеси роздержавлення проходять непрозоро та незрозуміло для суспільства.

Приклад продажу 92,79% акцій державного стратегічного підприємства ВАТ «Укртелеком» єдиному інвестиційному інвестору та умови проведення конкурсу потребують глибокого ана-

лізу. Аналіз має дати відповіді на деякі запитання, які мають принципове значення, а саме: чому необхідні зміни форм власності шляхом її роздержавлення та приватизації, чому державна форма власності стала менш ефективною, яким чином приватизація впливатиме на зростання економічної та соціальної ефективності виробництва.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання проблеми перебудови економічних відносин шляхом роздержавлення та приватизації висвітлені в роботах багатьох вчених-економістів, серед яких В. Лановий, В. Гриньова, М. Чумаченко, М. Хохлова та багато інших.

Мета статті – розглянути особливості та необхідність приватизації стратегічного об'єкта ВАТ «Укртелеком». Проаналізувати майновий, фінансово-економічний стан підприємства, а також його переваги та недоліки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні однією з найбільш актуальних тем галузі телекомунікацій України та й української економіки взагалі є приватизація ВАТ «Укртелеком».

Приватизувати «Укртелеком» мріяв не один уряд протягом десятка років, проте оголосити про продаж українського оператора зв'язку нікому так і не вдалося. Цього року шанси зробити це реальні як ніколи, адже всі органи влади діють в унісон. І така подія відбулася.

Відповідно до Комплексної програми створення Єдиної національної системи зв'язку реструктуризація телекомунікаційної галузі України передбачає роздержавлення державного монополіста, старт якому було дано після прийняття Закону України «Про особливості приватизації відкритого акціонерного товариства «Укртелеком». Згідно з цим законом метою приватизації «Укртелеком» є:

- прискорення розвитку мереж електрозв'язку в Україні, їхнє технічне переоснащення і модернізація шляхом залучення в процеси приватизації вітчизняних та іноземних інвестицій;
- задоволення потреб споживачів у послугах електрозв'язку, доведення якості цих послуг до міжнародних стандартів;
- досягнення максимально економічного ефекту від приватизації;
- забезпечення захисту прав та інтересів держави та працівників «Укртелекому»;
- підвищення конкурентоспроможності «Укртелекому» на ринку послуг електрозв'язку;
- збільшення надходження коштів до Державного бюджету України [1].